

AGNIESZKA BENDER

LUCJAN STYPUŁKOWSKI (1806–1849)
POWSTANIEC LISTOPADOWY I ZAPOMNIANY
POLSKI RYTOWNIK DZIAŁAJĄCY WE FRANCJI.
POWIĄZANIA RODZINNE I TWÓRCZOŚĆ

Abstrakt. Lucjan Stypułkowski (1806–1849) był bliskim kuzynem Adama Mickiewicza i poprzez moją babcię Stanisławę ze Stypułkowskich Bender (1905–1990), był on też moim dalekim kuzynem. Celem artykułu jest naszkicowanie jego słabo dotąd poznanego życiorysu, uporządkowanie i znaczące uzupełnienie wiadomości na temat powiązań rodzinnych Stypułkowskich z Mickiewiczami, a zwłaszcza z wieszczem oraz przypomnienie niemal zapomnianej, emigracyjnej twórczości tego rytownika, który współpracował z wiodącymi artystami francuskimi w latach 40. XIX wieku. Zmuszony po powstaniu listopadowym do opuszczenia kraju, Stypułkowski znalazł się na emigracji w 1834 roku. Osiadł w Paryżu, gdzie utrzymywał bardzo bliskie relacje z Adamem Mickiewiczem i jego rodziną. Stypułkowski był autorem blisko stu prac, które ukazywały się w prestiżowych seriach wydawniczych i książkach. Najważniejszą była publikacja pt. *Les Français peints par eux-mêmes*, o Francuzach malowanych przez siebie samych, dzieło o wyjątkowym znaczeniu dla historii i kultury francuskiej. Ukazało się w 9 tomach, zawierających ponad 400 ilustracji, z których ponad 60 rytował Stypułkowski. Wydawcą serii był Léon Curmer.

Słowa kluczowe: Lucjan Stypułkowski; Adam Mickiewicz; powstanie listopadowe; rytownik; Zasie; Nowogródczyna; emigracja; Paryż; Léon Curmer; „*Les Français peints par eux-mêmes*”

Dr hab. AGNIESZKA BENDER – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: agnieszka.bender@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0432-7436>.

LUCJAN STYPUŁKOWSKI (1806–1849):
AN INSURGENT OF THE NOVEMBER UPRISING AND A FORGOTTEN POLISH
ENGRAVER IN FRANCE: FAMILY TIES AND OEUVRE

Abstract. Lucjan Stypułkowski (1806–1849) was a close cousin of Adam Mickiewicz and, through my grandmother Stanisława Bender (née Stypułkowska) (1905–1990), he was also my distant cousin. The purpose of this article is to sketch his hitherto little-known biography, to organise and significantly supplement the information regarding the Stypułkowski family's ties to the Mickiewicz family, especially with the "Bard", and to recall the nearly forgotten works created in exile by this engraver, who collaborated with leading French artists in the 1840s. Forced to leave the country after the November Uprising, Stypułkowski went into exile in 1834. He settled in Paris, where he maintained very close ties with Adam Mickiewicz and his family. Stypułkowski created nearly one hundred works, which appeared in prestigious publication series and books. The most important of these was the publication titled "Les Français peints par eux-mêmes" ("The French Painted by Themselves"), a work of exceptional significance for French history and culture. It was published in 9 volumes, containing over 400 illustrations, more than 60 of which were engraved by Stypułkowski. The series was published by Léon Curmer.

Keywords: Lucjan Stypułkowski; Adam Mickiewicz; the November Uprising; engraver; Zaosie; the Nowogródek region; emigration; Paris; Léon Curmer; "Les Français peints par eux-mêmes"

*I czterej Stypulkowscy i trzech Mickiewiczze,
Krzyknęli: „Wiwat równość!”*

Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Księga VII

Na wstępie krótka refleksja, zarówno niniejszy tom, jak i ten mój tekst, są dla mnie szczególne. Dedykuję go bowiem pamięci Pana Profesora Tadeusza Chrzanowskiego, który był najpierw recenzentem mojej rozprawy magisterskiej, wkrótce potem doktorskiej, a później również kierownikiem Katedry Kultury Artystycznej, w której podjęłam pierwszą pracę jako asystentka Profesora Chrzanowskiego. Po kilku latach, po odejściu Pana Profesora na emeryturę, zostałam jej kierownikiem. Moja droga naukowa zatem, przez wiele lat była blisko związana z zainteresowaniami i profilem badań naukowych Profesora, który z wielką pasją i po mistrzowsku – miał bowiem wspaniałe lekkie pióro – zgłębiał rozliczne aspekty staropolskiej sztuki. Tadeusz Chrzanowski nie tylko świetnie, często ze swadą i poczuciem humoru opisywał „Sarmację europejską”¹, lecz był także znakomitym dydaktykiem, pełnym uroku osobistego człowiekiem, który kochał studentów, a oni to czuli i tłumnie zawsze wypełniali sale w czasie prowadzonych przez niego zajęć. „Ostatni Sarmata” zarażał nas więc swoimi pasjami, i ja również zaczęłam podróżować w swojej drodze naukowej w obszary sztuki staropolskiej.

¹ Tadeusz Chrzanowski, *Wędrówki po Sarmacji europejskiej* (Kraków: Wydawnictwo Znak, 1988).

W artykule pragnę poruszyć dla mnie wyjątkowy temat, dotyczący zapomnianego w badaniach nad sztuką rytownika, Lucjana Stypułkowskiego, bliskiego kuzyna wieszczki Adama Mickiewicza. Poprzez moją babcię, mamę taty – Stanisławę ze Stypułkowskich Bender (1905–1990), był on też moim dalszym kuzynem. Pogłębione badania genealogiczne nad historią rodziny, które od kilku miesięcy prowadzę, odkryły przede mną jego postać, której barwne, ale i tragiczne losy, jak i bogate *oeuvre* bardzo mnie poruszyły.

*

Okazało się, że Lucjan Stypułkowski, o którym wprawdzie bardzo lapidarnie wspominają polskie, francuskie i niemieckie słowniki rytowników², znany jest nieco lepiej badaczom literatury okresu romantyzmu jako trochę młodszy brat cioteczny Adama Mickiewicza, z którym ten ostatni od dziecinnych i młodzieńczych lat w Zaosiu po czasy paryskie, utrzymywał bardzo dobre, bliskie rodzinne kontakty. Pisał o ich braterskich, serdecznych relacjach m.in. depozytariusz pamięci o ojcu – Władysław Mickiewicz³, następnie liczni późniejsi badacze, np. Zbigniew Sudolski⁴ i Jarosław Marek Rymkiewicz⁵. Warto zaznaczyć, że w publikacjach Lucjan bywał nazywany „Lucyanem”⁶ lub „Łucjanem”⁷. W tekstach francuskich, ale czasem i polskich, występuje także jako „Lucien”⁸.

² Julian Kołaczkowski, *Słownik rytowników polskich tudzież zamieszkałych lub czasowo w niej przebywających, od najdawniejszych do najnowszych czasów* (Lwów 1874), 60; Edward Rastawiecki, *Słownik rytowników polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących* (Poznań 1886), 278; Pierre Gusman, *La gravure sur bois en France au XIXe siècle* (Paris: Editions Albert Morancé, 1929), 181; Georg Nagler, *Die Monogrammisten und diejenigen bekannten und unbekannten Künstler aller Schulen, welche sich zur Bezeichnung [...]* (München 1879), 82.

³ Władysław Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza. Podług zebranych przez siebie materyałów oraz z własnych wspomnień*, t. 1–4 (Poznań 1890–1895), *passim*.

⁴ Zbigniew Sudolski, „Mickiewicziana w korespondencji brata poety”, *Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza* 9 (1974): 81–99.

⁵ Jarosław Marek Rymkiewicz, *Kilka szczegółów* (Kraków: Wydawnictwo Arcana, 1994), 97.

⁶ *Wybór listów Adama Mickiewicza*, red. Józef Kallenbach (Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1899), *passim*.

⁷ Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, 5; Mieczysław Opalek, *Drzeworyt w czasopiśmie polskich XIX stulecia* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1949), 66; Andrzej Banach, *Polska książka ilustrowana 1800–1900* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1959), 128; Stefan Chwin, *Romantyczna przestrzeń wyobraźni* (Bydgoszcz: Pomorze, 1989), 256.

⁸ Léonard Chodsko, *La Pologne historique, littéraire, monumentale et illustrée, ou scènes historique, monumens, monnaies, médailles, costumes, armes, portraits [...]* (Paris: Bureau Central, 1839–1841), 380; „Lucien Stypulkowski (1806–1849)”, BnF, dostęp 20.01.2026, <https://data.bnf.fr/fr/ark:/12148/cbl4953092h>.

Lucjan przyszedł na świat 20 listopada 1806 roku w Zaosiu, w powiecie nowogródzkim, jako pierworodny syn Wincentego (ok. 1780–ok. 1815) i Barbary z Mickiewiczów (ok. 1770–po 1837) w dworze usytuowanym w majątku, którego część w posagu wniosła jego matka. Pozostała część dziedzicznych dóbr do 1806 roku należała do jej rodzonego brata i ojca wieszcz – Mikołaja Mickiewicza (1765–1812). Państwo Stypułkowscy już wcześniej gospodarowali w folwarku Biała pod Zaosiem, a od narodzin Lucjana przejęli jeszcze Zaosie. Później, w latach 1806–1810, mieli także dzierżawić niewielki majątek w nieodległej Nowej Myszy⁹, gdzie Adm spotkał Jana Czeczota, którego ojciec był ekonomem w pobliskim Rzepichowie¹⁰.

Rodzinnie Adama Mickiewicza, jego ojcu Mikołajowi i ich przodkom poświęcono sporą liczbę publikacji naukowych i popularnonaukowych. Tak więc dzieje tego rodu zostały całkiem niezłe, na ile to było możliwe po tylu zawieruchach dziejowych, rozpoznane. Oczywiście nadal pozostaje wiele znaków zapytania i niepełnych informacji. Ciągłe nie ma m.in. jednoznacznego dowodu co do miejsca urodzenia wieszca, czy był to Nowogródek czy raczej wspomniane Zaosie.

„W tym to właśnie majątku poeta przebywał u ciotki [Barbary] bardzo często, przyjeżdżając w czasie wakacji szkolnych i wtedy zajmował tu salkę, do dziś dnia istniejącą, w której zostawił nieco własnoręcznych pamiątek przez czas zatartych”¹¹ – tak 20 listopada 1897 roku napisał wnuk Barbary, syn jej córki Serafyny, Lucjan Skuratowicz, ówczesny właściciel Białej pod Zaosiem.

Losy rodziny Stypułkowskich od strony Barbary, co warto podkreślić – jedynej siostry ojca wieszca, są do tej pory zaledwie tylko wzmiankowane i w sumie dość słabo przebadane. A co o niej wiemy? Adam Mickiewicz – do listu Lucjana do Barbary – dopisał: „Kochanej Cioci przypomina się dawny gość w Białej i Zaosiu”¹². Jak podaje Leonard Podhorski-Okołów: „Ta «kochana ciocia» Adama mieszkała [...] wraz z mężem Wincentym (od roku bodajże 1815 jako wdowa) w folwarczku Biała, w najbliższym sąsiedztwie Zaosia Mickiewiczów”¹³. W przybliżeniu wskazywana jest data jej urodzin (ok. 1770 rok), nie wiadomo natomiast, kiedy zmarła. Do tej pory przy dacie

⁹ Leonard Podhorski, „Jan z Myszy”, *Kurjer Warszawski* 137, nr 313 (1937): 9–10; Leonard Podhorski-Okołów, *Realia mickiewiczowskie*, t. 1, wyd. 2 (Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”, 1999), 74.

¹⁰ Tomasz Krzywicki, *Szlakiem Adama Mickiewicza po Nowogródzczyźnie, Wilnie i Kownie*, wyd. 3 (Pruszków: Rewasz, 2006), 151.

¹¹ Alexander Jelski, „Wiadomości o niektórych pamiątkach po Adamie Mickiewiczu”, w: *Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1798–1898)*, t. 2 (Warszawa: nakład Bronisława Natansona, 1898), 61.

¹² *Mickiewicz encyklopedia*, red. Jarosław Marek Rymkiewicz, Dorota Siwicka, Alina Witkowska i Marta Zielińska (Warszawa: Świat Książki, 2010), 324.

¹³ Podhorski-Okołów, *Realia mickiewiczowskie*, 58.

jej śmierci stawiano znak zapytania. Jak się wydaje ostatnia pewna wiadomość jej dotycząca pochodzi z listu Lucjana do matki z dopiskiem Adama, z lipca 1837 roku¹⁴. Zatem przyjąć należy, że zmarła jakiś czas po tej dacie. Hipotezę taką potwierdza fragment listu Aleksandra (młodsze go brata poety), który w 1860 roku napisał, że „Stypułkowska kilkanaście lat temu jak umarła; Lucjan umarł w Paryżu przed kilku laty”¹⁵. Reasumując, można przypuszczać, iż Barbara zmarła zapewne na początku lat 40. XIX wieku, kilka lat przed Lucjanem. Jej mąż, Wincenty Stypułkowski, też jest postacią, o której wiemy bardzo niewiele. Pewne jest to, iż był synem Walentego i miał brata Ignacego, o czym informuje rejestr rodów szlacheckich z 1798 roku. Figurują oni w nim jako Stypułkowsy z Białej herbu „własnego”¹⁶. Datę urodzin męża Barbary podaje się również w przybliżeniu, wskazując na ok. 1780 rok. Tym, co od razu rzuca się w oczy, to spora – oczywiście szacowana – różnica wieku między małżonkami oraz to, że Wincenty był od niej kilka ładnych lat młodszy¹⁷. Strona MyHeritage informuje, że ich ślub miał miejsce w 1797 roku w Zaosiu¹⁸. Wiadomo, że w 1799 roku Wincenty miał posyłać szwagrowi z Zaosia do Nowogródka jakieś produkty¹⁹. Edward Pawłowicz wspominał dwór Barbary i Wincentego jako „dom szlachecki wygodny i dostatni. Całe to urządzenie [pisał dalej] pamiętam dobrze, bo bywałem tam w moim wieku dziecinny, gdy we dworze tym mieszkała rodzina Stypułkowskich i potem”²⁰. Małżeństwo doczekało się sześciorga dzieci. Barbara dość wcześnie, około 1815 roku, owdowiała, gdy najstarszy Lucjan liczył sobie zaledwie dziewięć lat²¹.

Powstają w tym kontekście pytania, w jaki sposób i kiedy przodkowie Walentego oraz Wincentego znaleźli się na Nowogródczyźnie? Przy obecnym stanie badań nie da się jednak uzyskać na nie precyzyjnej odpowiedzi. Pewne jest to, iż stary ród Stypułkowskich herbu Lubicz, wywodzi się z Mazowsza. Gniazdem rodowym wszystkich Stypułkowskich były Stypułki, znajdujące się w województwie podlaskim, w powiecie wysokomazowieckim, w gminie Kobylin-Borzymy. Z czasem uległy one podziałowi na Stypułki-Borki, Stypułki-Giemzin/Giemzino, Stypułki-Koziołki, Stypułki-Szymany, Stypułki-Świąchy. Od początku XIX wieku przedstawiciele rodu Stypułkowskich byli

¹⁴ Mickiewicz *encyklopedia*, 324.

¹⁵ *Korespondencja Adama Mickiewicza*, t. 1, wyd. 2 (Paryż 1891), 229.

¹⁶ Krzywicki, *Szlakiem Adama Mickiewicza*, 139.

¹⁷ „Lucjan Stypułkowski”, Sejm-wielki.pl, dostęp 20.04.2026, <https://www.sejm-wielki.pl/b/psb.32611.1>.

¹⁸ „Drzewa genealogiczne”, MyHeritage.pl, dostęp 8.07.2026, <https://tiny.pl/6d96g0rsk>.

¹⁹ Rymkiewicz, *Kilka szczegółów*, 255–256.

²⁰ Rymkiewicz, *Kilka szczegółów*, 274–275.

²¹ Elżbieta Orman i Janusz Pezda, „Lucjan Stypułkowski”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 45/2, red. Andrzej Romanowski (Wrocław: Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, 2008), 213.

już bardzo liczni i nazwisko to dominowało w tych miejscowościach²². Według herbarzy Adama Bonieckiego czy Kaspra Niesieckiego mimo że nie posiadali ogromnych majątków, cieszyli się szacunkiem ze względu na dawną historię. Stypułkowscy byli bowiem odnotowani już około 1500 roku w województwie mazowieckim i wołyńskim, zaś Stypułkowscy herbu nieznanego około roku 1600 osiedleni byli w powiecie lidzkim. Rodziny dawniej były bardzo duże, nierzadko zdarzało się, że posiadano po kilkanaścioro dzieci, w związku z tym brakowało ziemi do podziału, co powodowało, iż niektórzy wyruszali do innych regionów, najczęściej na wschód czy południe. Czasem pojawiały się też i konflikty, które również były przyczyną wyjazdów w dalsze strony. Najpewniej któryś z tych względów spowodował, iż przodkowie Walentego przybyli w okolice Nowogródka, w sumie nie aż tak odległe od ich rodzinnych stron, co zapewne wydarzyło się na początku XVII stulecia. Dlatego też Stypułkowscy w tych okolicach uznawani są za szlachtę przybyłą, w odróżnieniu od moich przodków o tym nazwisku, którzy byli szlachtą zasiedziałą²³, która w Królestwie Polskim została wylegitymowana ze szlachectwa w latach 1836–1861²⁴. Około 1853 roku Stypułkowscy z Zaosia, nie będąc w stanie potwierdzić szlachectwa, na mocy ukazi carskiego stracili majątek, który przeszedł na własność rządu²⁵.

Wiadomo, że relacje między rodzinami Stypułkowskich i Mickiewiczów na Nowogródczyźnie były bardzo bliskie i przyjacielskie, a nawet więcej, serdeczne. Świadczy o tym treść przepojonych wzajemną troską zachowanych listów, a także ciepła forma, w jakiej do siebie zwracało się cioteczne rodzeństwo. To właśnie przede wszystkim dzięki tej korespondencji można próbować zrekonstruować podstawowe dane dotyczące rodziny Stypułkowskich, w tym zwłaszcza dzieci Wincentego i Barbary. Paradoksalnie jednak, w sumie najwięcej informacji zachowało się o Lucjanie (o czym w dalszej części tekstu), który pod koniec 1833 roku, zmuszony był do opuszczenia ojczyzny i zmarł poza jej granicami²⁶.

²² *Katalog historycznych nazwisk mieszkańców parafii Kobylin Borzymy (XIX wiek)* (materiał roboczy), red. Małgorzata K. Frąckiewicz [dokument elektroniczny], 130–142, dostęp 20.01.2026, <https://name.lomza.pl/wp-content/uploads/2025/01/KOBYLIN-BORZYMYS-nazwiska-dokument-roboczy.pdf>.

²³ *Spis szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa/ Spisok dvoránam Carstva Pol'skago, c priobseniem kratkih svedenij o dokazatel'stvah dvoránstva* (Warszawa 1851), 238–239. Wymieniony w spisie Tomasz Kacper Stypułkowski (1778–1838) był pradziadkiem mojej babci Stanisławy ze Stypułkowskich Bender. Pozostali wspomniani w spisie Stypułkowscy herbu Lubicz, to jego najbliżsi krewni.

²⁴ „Stypułkowski”, *Polski Słownik Biograficzno-Genologiczny* 15.11.2015, dostęp 20.01.2026, <https://polishgenealogy2.blogspot.com/2015/11/stypukowski.html>. Przy legitymacji niektórzy z rodziny podawali herb Rola za swój rodowy, podczas gdy ich przodkowie byli herbu Lubicz.

²⁵ Krzywicki, *Szlakiem Adama Mickiewicza*, 133.

²⁶ Orman i Pezda, „Lucjan Stypułkowski”, 214. Brak jest precyzyjnej daty tego faktu. Autorzy hasła podają początek roku 1834 jako datę wypłynięcia statku, jednak w oparciu o inne źródła sądzić

Miał on jedynego młodszego brata Franciszka, nie wiadomo kiedy urodzonego, niewątpliwie po 1806 roku. W jednym z listów Adam Mickiewicz nazywa go „Franusiem”²⁷. Bracia cioteczni byli sobie niewątpliwie bliscy od najmłodszych lat. Młodszy brat Lucjana, nie będąc dziedzicem rodzinnego majątku, musiał znaleźć jakiś pomysł, aby sobie w życiu poradzić. Bez wątpienia ambitny i zdolny, wykształcił się na Uniwersytecie Wileńskim, gdzie 1830 roku uzyskał dyplom lekarza²⁸. Po ukończeniu służby rządowej przebywał w majątkach książąt Sanguszków na Wołyniu. Aleksander Mickiewicz tak o nim napisał: „Śliczny był człowiek i powszechnie lubiany; odwiedzał mnie w Kijowie, kiedy tam profesorowałem. W 1839 r. zachorował na suchoty i umarł”²⁹ w Sławucie u Sanguszków³⁰. Nic nie wiadomo, czy Franciszek się ożenił i czy zostawił potomków. Sądzić można, że raczej nie; po spadek po nim na Wołyń pojechała jego młodsza siostra Józefa³¹.

Jak wyżej zaznaczono, bracia Stypułkowscy mieli cztery młodsze od nich siostry. Nie dochowały się informacje o datach ich urodzin. Wszystkie one jednak musiały przyjść na świat między 1808 a 1815 rokiem, gdyż w tym ostatnim, co wyżej wspomniano, zapewne zmarł ich ojciec i Barbara została sama z dwoma kilkuletnimi chłopcami i z czterema małymi dziewczynkami, na których temat zachowane informacje są nader skromne. Wiadomo tylko, że najmłodszą z nich była Serafina³². Dwie nie wyszły za mąż: Tekla i Józefa; najpewniej dla matki trudnym wyzwaniem było zabezpieczenie wszystkim pannom godnego posagu. Dwie, Kornelia i Serafina, weszły w związki małżeńskie.

Jak się wydaje, najwcześniej zmarła Tekla, na samym początku 1822 roku, po 11 stycznia³³. Tego to dnia wysłała ona ostatni list do Adama. Nic w nim nie wspomina o swoim niepokojącym stanie zdrowia. Śmierć przyszła więc chyba dość nagle. Tekla była panną respektową czy garderobianą³⁴ w Tuhanowiczach, na dworze Antoniego i Franciszki Wereszczaków³⁵. Była też powiernicą ich córki Maryli Wereszczakówny, po mężu Puttkamerowej, i pomagała w przekazywaniu korespondencji z Mickiewiczem. Poeta, przebywając w Wilnie i Kownie, miał otrzymywać od niej „szczegółowe relacje

należy, że nastąpiło to jeszcze pod koniec roku 1833 (dokładniej przypisy 57–59).

²⁷ *Korespondencja Adama Mickiewicza*, 229.

²⁸ Józef Bieliński, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej, bibliograficznie przedstawiony. Przyczynek do dziejów medycyny* (Warszawa: Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, 1889), 742.

²⁹ *Korespondencja Adama Mickiewicza*, 229.

³⁰ Edward Pawłowicz, *Wspomnienia z nad Wilii i Niemna* (Lwów 1882), 103.

³¹ *Korespondencja Adama Mickiewicza*, 229.

³² Jelski, „Wiadomości o niektórych pamiątkach”, 61–62.

³³ *Korespondencja filomatów (1817–1823)*, red. Marta Zielińska (Warszawa: PIW, 1989), 263. Tak datowany jest jej ostatni list z Tuhanowicz do poety.

³⁴ Ewa K. Kossak, *Rodzina M.* (Warszawa: Czytelnik, 1991), 476.

³⁵ Orman i Pezda, „Lucjan Stypułkowski”, 213.

o wszystkim, co działo się z Marylą³⁶. Zachowało się kilka jej listów skierowanych do kuzyna. Zwracała się do niego w sposób bardzo serdeczny: „Najmilszy Adamie”³⁷ lub „Kochany Braciszku”³⁸. Forma listów dowodzi, iż musiała ona otrzymać pewne, przypuszczalnie tzw. domowe wykształcenie, gdyż potrafiła pisać, co na początku XIX wieku wśród córek szlacheckich wcale nie było oczywiste. Błędy świadczą jednak o tym, że nauki, które odebrała, nie były nadmiernie pogłębione. Nie wiadomo, kiedy Tekla trafiła do Tuhanowicz, czy stało się to za sprawą jej owdowiałej matki czy też może Adama Mickiewicza, który tam po raz pierwszy przyjechał w sierpniu 1818 roku. Matce na pewno zależało, aby dziewczynka nabierała ogłady i może w przyszłości znalazła dobrego kandydata do ręki. Mickiewicz w lipcu 1821 roku napisał do Jana Czeczota: „Tuhanowicze mają zawsze wiele raju; [...] po wieczerzy siostra moja Stypułkowska z Zanem śpiewa”³⁹. Niewątpliwie słowa te odnosiły się do Tekli, która musiała być pełną temperamentu i uzdolnioną muzycznie dziewczyną. Maryla, muza wieszczka, wkrótce tak napisała do Tomasza Zana w liście z 21 lutego 1822 roku: „Los nie przestaje mnie prześladować, gdyż do tyłu goryczy, jakeimi życie me było dotąd zatrute, nowym dopiero smutkiem jestem dotknięta z powodu śmierci cnotliwej Teklusi Stypułkowskiej”⁴⁰. Zan kilka dni później jej odpowiada: „Śmierć Tekluni dotkliwą jest stratą dla mojego przyjaciela, Mickiewicza, który właśnie przed kilku dniami zabierał się do niej pisać i narzekał, że tak długo nie ma od niej wiadomości, których zawsze z wielką niecierpliwością wyglądał”⁴¹.

O drugiej niezamężnej Stypułkowskiej, Józefie, mamy jeszcze mniej informacji. Edward Pawłowicz jako chyba jedyny zostawił o niej garść, jednak mało precyzyjnych wieści. We wspomnieniach napisał:

Wpadam na chwilę do Zaosia, odwiedzić przyjaciółkę mojej matki i moją, a siostrę cioteczną Adama Mickiewicza, dziwnie do niego podobną, zacną, miłą serdeczną i niepospolicie wykształconą, pannę Józefę Stypułkowską.[...] Umarła z suchot następnego lata. Chorobę i śmierć spowodował zgon ukochanego brata w kwiecie wieku, lekarza⁴².

Ten lapidarny opis zdaje się wskazywać na to, że Józefa też była nietuzinkową postacią i pełną uroku kobietą. O niej, w liście z 1860 roku, wspomina także Aleksander

³⁶ Jan Prusinowski, „Kilka wspomnień z młodości Adama Mickiewicza”, *Gazeta Codzienna*, nr 45 (1860): 4.

³⁷ *Korespondencja filomatów*, 261.

³⁸ *Korespondencja filomatów*, 263.

³⁹ *Dzieła A. Mickiewicza*, t. 7 (Mikołów: Spółka Wydawnicza K. Miarki, 1922), 64.

⁴⁰ *Korespondencja 1815–1823*, t. 4: 1821–1823, red. Jan Czubek (Kraków: Akademia Umiejętności i Towarzystwa dla Popierania Wydawnictw Akademii, 1913), 152.

⁴¹ *Korespondencja 1815–1823*, t. 4, 155.

⁴² Pawłowicz, *Wspomnienia znad Wilii i Niemna*, 102–103.

Mickiewicz: „Z sióstr Stypułkowskiego, Józefa jeździła na Wołyń z adwokatem Dąbrowskim po spadek Franciszka i oboje pochorowali na suchoty i tegoż roku pomarli”⁴³. Jej śmierć, jak można wnosić z powyższych informacji, nastąpiła w 1840 roku.

Wiadomo, że kolejna córka Stypułkowskich, Kornela / Kornelia wyszła za mąż za nieznanego z imienia Sosnowskiego. W liście do Franciszka, w styczniu 1847 roku, Adam Mickiewicz napisał: „W Zaosiu Kornelka z dziećmi gospodarzy i widać, że tam dosyć po dawnemu żyją”⁴⁴. W 1860 roku była już wdową i mieszkała w Białej. Aleksander Mickiewicz odwiedzał ją kilka razy⁴⁵. Tomasz Krzywicki podaje, że Kornela zmarła w Zaosiu przed 1883 rokiem⁴⁶.

O najmłodszej z czterech Stypułkowskich – Serafinie zachowało się nieco więcej informacji. Wychodziła za mąż dwa razy. Najpierw 1835 roku za Ignacego Skuratowicza, lecz już w 1844 roku została wdową⁴⁷. Jej syn Lucjan w 1897 roku napisał o rodzicach: „Mieli pięcioro dzieci, z których pozostało dwoje: ja i brat mój, Józef. W sukcesji po Stypułkowskich dostałem folwark Biała, położony o jedną wiorstę od Zaosia, a brat mój zamieszkał w niedalekiem też Skrobowie”⁴⁸. Drugim mężem Serafiny był nieznanymi z imienia Łosowski. Wiadomo tyle, że był „niedobry” i że przez niego zrzekła się sukcesyjnego Zaosia⁴⁹. Nie są jasne koleje Zaosia⁵⁰, około 1863 roku tamtejszy dwór był mocno zaniedbany. Tak pisał o jego ówczesnym wyglądzie Edward Chłopicki: „Dóm mieszkalny, dokąd rodzina Mickiewiczów przyjeżdżała zwykle na doroczne święto, w którym potem mieszkała p. Stypułkowska, w zupełnój jest ruinie; świronek tylko gdzie się lokował Adam, i ściany zatartymi już dziś wierszykami zapisywał, istnieje dotąd w dobrym stanie”⁵¹. Jeszcze w 1898 roku z Serafiną w Białej rozmawiał Bogusław Kraszewski, który próbował od niej pozyskać wspomnienia o Adamie Mickiewiczu. Jako zaawansowana wiekiem, niewiele wówczas jednak mogła sobie przypomnieć⁵².

*

⁴³ *Korespondencja Adama Mickiewicza*, 229.

⁴⁴ Rymkiewicz, *Kilka szczegółów*, 107.

⁴⁵ *Korespondencja Adama Mickiewicza*, 229.

⁴⁶ Krzywicki, *Szlakiem Adama Mickiewicza*, 143–144.

⁴⁷ Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 2, 386.

⁴⁸ Jelski, „Wiadomości o niektórych pamiątkach”, 62.

⁴⁹ Kossak, *Rodzina M.*, 476.

⁵⁰ Rymkiewicz, *Kilka szczegółów*, 315–319.

⁵¹ Edward Chłopicki, *Notatki z różnoczasowych podróży po kraju* (Warszawa: nakładem Księgarza B. J. S., 1863), 75.

⁵² Rymkiewicz, *Kilka szczegółów*, 109–110.

Wracając do najstarszego z rodzeństwa – Lucjana, o którego życiorysie ze wszystkich dzieci Barbary i Wincentego zachowało się najwięcej wiadomości, to – jak wyżej zaznaczono – informacje o jego działalności artystycznej jako rytownika były do tej pory właściwie pomijane. W opublikowanym niedawno jemu poświęconym haśle w *Polskim słowniku biograficznym* autorzy ten aspekt jego życiorysu zawarli zaledwie w dwóch zdaniach. Warto bez wątpienia przyjrzeć się uważniej działalności Stypułkowskiego na tym polu, gdyż pozostało po nim blisko 100 prac, z których część znajduje się w różnych zbiorach, w tym muzealnych, nie tylko w Polsce, lecz także zagranicą, m.in. we Francji. Podkreślić należy, że współpracował on z wiodącymi artystami, a rytowane przez niego prace ukazywały się w prestiżowych seriach wydawniczych i książkach. Niniejszy tekst będzie więc pierwszą próbą przedstawienia jego twórczości.

Najpierw należy naszkicować życiorys Lucjana. Tak jak wyżej wspomniano, znana jest dokładana data i miejsce jego urodzin. W wieku dziewięciu lat stał się pól sierotą i jako pierworodny odziedziczył po ojcu Zaosie i pobliski folwark Biała. Gimnazjum ukończył w Nowogródku. Nie są znane żadne szczegóły z jego dzieciństwa i młodości poza tym, że gromadka Stypułkowskich i Mickiewiczów spędzała w Zaosiu razem sporo czasu, zwłaszcza w okresie wakacji.

Lucjan jako dwudziestopięciolatek zaangażował się w powstanie listopadowe. Walczył na Litwie w szeregach powstańczych w 13. pułku ułanów, utworzonym w połowie czerwca 1831 roku, dowodzonym przez Alojzego Janowicza. Wziął udział 8 sierpnia w Warszawie w zebraniu obywateli województwa grodzieńskiego, którzy wybrali swoich posłów na sejm. Później, 28 sierpnia, przypuszczalnie uczestniczył w bitwie pod Siedlcami, a także w ostatniej fazie potyczek o Warszawę w dniach 6 i 7 września. Pod sam koniec insurekcji zapewne został podoficerem⁵³. Władze rosyjskie za udział w powstaniu 8 października 1832 roku skonfiskowały mu Zaosie oraz Białą⁵⁴. Była to niewątpliwie tragedia nie tylko dla niego, lecz również dla matki, z którą jeszcze w tym czasie najpewniej pozostawały trzy niepełnoletnie córki: Józefa, Kornela i Serafina.

Przejęty, mocno zaniepokojony Adam Mickiewicz w liście do brata Franciszka z 12 sierpnia 1833 roku napisał: „Między Polakami, którzy zostali w twierdzach Prus, czytałem imię Lucyana Stypułkowskiego, posłałem mu kilkadziesiąt franków, nie wiem czy doszły, może ty co słyszałeś pewniejszego?”⁵⁵. Poeta niewątpliwie mógł coś wiedzieć

⁵³ Aleksander Łucki, „Nieznane listy Adama Mickiewicza”, *Pamiętnik Literacki* 13, nr 1 (1914/1915): 219. Autor sądzi, że „wzmianka o staraniach o uznanie stopnia każe przypuszczać, że pod sam koniec powstania został mianowany podoficerem, jednak nie zdążono już wygotować i wręczyć mu papierów. Stypułkowski starał się o uznanie tej nominacji przez rząd francuski, gdyż stopień decydował o wysokości udzielanych zapomóg”.

⁵⁴ Orman i Pezda, „Lucjan Stypułkowski”, 213.

⁵⁵ *Wybór listów Adama Mickiewicza*, 133.

o tym, że „Żle odżywiani, bici i łzeni [polscy jeńcy] musieli pracować cały dzień. Mimo to zachowali świetną postawę wojskową, uczcili nawet drugą rocznicę wybuchu powstania listopadowego”⁵⁶. Władysław Mickiewicz podkreślił, że Lucjan „[n]ależał do tych żołnierzy długo trzymany w fortcach pruskich, których rząd zdecydował się ostatecznie wyprowadzić do Ameryki. Udało się im jednakże w Europie pozostać”⁵⁷.

Syn wieszcza na podstawie relacji Terajewicza ze szczegółami opisał (myląc jednak niektóre daty) pełną dramatycznych wydarzeń podróż morską Polaków na statku *Frau Elizabeth*⁵⁸. Po wielu gwałtownych burzach 7 stycznia 1834 roku jednostka zawinęła do Hawru. W dalszej części wspomnianej relacji czytamy:

Rząd francuzki nie chciał emigrantom pozwolić wylądować, lecz 11-go Stycznia „przemocą, wśród ludu okrzyków, pomimo silnego oporu policyi, wylądowaliśmy”. Rząd porozpraszał wówczas przybyszów po departamentach. [...] „Ja z Łucyanem (Stypułkowskim) zostaję w Clermont, żyjem w zgodzie i miłości braterskiej, a, nie mogąc przewidzieć następności, wielu się zajęło pracą i Łucjan uczy się stolarki” [...] i „co miesiąc kontaktuje się z Adamem [Mickiewiczem]”⁵⁹.

14 stycznia poeta pisał do swego brata Franciszka: „Brat nasz Lucjan przybył z częścią kolegów do Havre; jest nadzieja, że zostaną we Francji, ale to niepewna. Posłałem mu trochę wsparcia, dawniejszej mojej posyłki nie odebrał”⁶⁰. Lucjan musiał od początku podjąć pracę zarobkową, gdyż od władz francuskich nie otrzymywał żołdu. Zatrudnił się więc jako pomocnik rzeźnika⁶¹. Mickiewicz już w liście z 8 kwietnia sugerował bratu cioteczemu dalsze intensywne starania w celu uzyskania konkretnego zawodu, pisząc:

Szkoda, że ci się nie udało umieścić u tokarza lub ślusarza; rzemiosło takie przydałoby się na potem, a chociażbyś i nie potrzebował używać go dla zarobku, mógłbyś innych uczyć i sam mieć zabawę. Już to ostatnia bieda pracować u rzeźników; wołałbym ziemię kopać, jeśli zdrowie pozwala. Tymczasem ucz się, ile możności, języka; napisz, z czego żyjesz i ile na miesiąc wydajesz. Ja pierwszych dni maja, a najdalej w połowie, pošlę ci kilkadziesiąt franków, a w parę miesięcy później znowu taką sumkę, jeśli nie będę mógł więcej. Żyj oszczędnie i ufaj⁶².

⁵⁶ Norbert Kasperek, „Żołnierze powstania listopadowego w Prusach. Powroty i emigracja”, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 1 (1993): 92.

⁵⁷ Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 2, 313.

⁵⁸ Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 2, 313–314; Kasperek, „Żołnierze powstania listopadowego”, 92–93.

⁵⁹ Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 2, 314.

⁶⁰ *Wybór listów Adama Mickiewicza*, 147–148.

⁶¹ Orman i Pezda, „Lucjan Stypułkowski”, 213.

⁶² Adam Mickiewicz, *Dziela prozą*, t. 2: *Listy i przemówienia*, cz. 1 (Nowogródek: nakł. Komitetu Mickiewiczowskiego 1934), 160.

Byt na emigracji początkowo był dla Lucjana bardzo trudny. Widział to wyraźnie mocno zatroskany sytuacją Adam Mickiewicz, który ze swoich skromnych środków raz po raz wspierał materialnie nowo przybyłego emigranta. Wiadomo, że także od Bohdana Jańskiego przyjął Stypułkowski „franków sto”⁶³.

W liście od wieszczki do „Monsieur Lucien Stypułkowski réfugié polonais a Clermont”, napisanym 27 kwietnia, poeta podkreślił: „[...] nie ma nic lepszego na teraz, jak uczyć się i pracować” oraz dodał „W interesie twoim tyczącym się uznania stopnia, ja nic dopo[mó]dź nie jestem w stanie [...] Posyłam tobie franków trzydzieści, więcej teraz nie mogę”⁶⁴. W sierpniu Adam już w spokojniejszym tonie tak pisał do swego brata Franciszka: „Lucyan Stypułkowski jest we Francji, o kilkanaście mil od Paryża. Przesyłam mu od czasu do czasu małe sukursy. Uczy się ślusarstwa”⁶⁵. W 1835 roku wymiana listów między poetą a Lucjanem odbywała się co miesiąc⁶⁶.

Dzięki staraniom Mickiewicza Stypułkowski uzyskał zezwolenie na pobyt stały i przeniósł się w kwietniu 1836 roku do Paryża, gdzie na początku krótko pracował w fabryce tekstylnej, wykonując desenie na materiałach⁶⁷. Pod koniec tegoż roku tak pisał do Franciszka Mickiewicza:

Dotychczas przy pomocy utrzymywałem się. Teraz stanąłem już na tym stopniu, że mógłbym z mej pracy prawdziwie emigranckie prowadzić życie. Ale Adamowie są tej pretensji, aby i dziś jeszcze obdzielić mię kawałkiem chleba, mieszkam teraz stosunkowo blisko od nich, obowiązany jestem zatem codziennie bywać u nich na obiedzie⁶⁸.

Relacje między ciotecznymi braćmi bardzo się zacieśniły. Lucjan starał się ze swojej strony być pomocnym w różnych codziennych, organizacyjnych sprawach rodziny Adama i Celiny⁶⁹. W okresach nawrotów choroby żony wieszczki Stypułkowski wraz z Zanem przy niej czuwali. Najstarsza córka poety – Maria (nazywana „Misią”) „[...] darzyła krewniaka szczególnym uczuciem. Cierpliwie reperował jej zabawki, dorabiał lalkom brakujące kończyny, rzeźbił i rysował, i mimo pracy zarobkowej i nauki u introliatora zawsze znajdował czas, żeby pomóc [Celinie]”⁷⁰.

⁶³ Bolesław Micewski, *Współcześni o Jańskim. Zbiór wypowiedzi o służce Bożym Bogdanie Jańskim (1807–1840)* (Kraków: Wydawnictwo Alleluja, 2000), 97.

⁶⁴ Łucki, „Nieznane listy Adama Mickiewicza”, 218.

⁶⁵ *Wybór listów Adama Mickiewicza*, 156.

⁶⁶ Maria Dernałowicz, *Paryż, Łozanna Czerwiec 1834 - październik 1840* (Warszawa: Wydawnictwo IBL, 1996), 104.

⁶⁷ Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 2, 386; Orman i Pezda, „Lucjan Stypułkowski”, 213.

⁶⁸ Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 2, 386.

⁶⁹ Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 2, 417, 429, 430, 432.

⁷⁰ Kossak, *Rodzina M.*, 143.

Za namową Mickiewicza, na przełomie 1836 i 1837 roku Lucjan uczył się „sztycharstwa na drzewie”⁷¹, które w przyszłości pozwoli mu na znalezienie lepszego, stabilnego zatrudnienia. Poeta w liście z 29 sierpnia 1839 roku wystawił bratu cioteczemu bardzo pozytywną, następującą opinię:

Odkąd zamieszkał we Francji, pracował bez przerwy jako robotnik, aby sobie stworzyć niezależny byt. Jego uczciwość, prawość i pracowite życie są znane jego spółziomkom i zjednały mu powszechny szacunek [...] P. Lucjan Stypułkowski jest nie tylko moim krewnym, ale i moim najlepszym przyjacielem⁷².

Sytuacja materialna Lucjana wkrótce na tyle się poprawiła i ustabilizowała, że w 1839 roku oświadczył się i ożenił z Józefiną Paquier. W zachowanym zaproszeniu na ślub przeczytać można: „Monsieur et Madame Paquier ont l’honneur de vous faire part du mariage de Mademoiselle Joséphine Paquier, leur fille, avec Monsieur Lucien Stypułkowski, Réfugié polonais. Paris, le 17 Octobre 1839”⁷³. W zastępstwie Mickiewicza drużbą na ślubie był Eustachy Januszkiewicz. „A takem z tego dumny, pisał 15-go Października do Adama, że mię chęćka bierze pochwalić się nawet przed tobą. Już w sobotę byliśmy w *Mairie*, a jutro będziemy w kościele i na śniadaniu. Ponieważ ja ciebie reprezentuję, więc o biesiadzie będziesz mógł powiedzieć: miód, wino piłem, a w gębie nie było”⁷⁴.

Wkrótce po ślubie w liście do poety z 29 listopada Stypułkowski stara się podkreślić, iż ożenek pozwala mu na odejście od samotnie rozwijanych, nadmiernie radykalnych poglądów i duchowych refleksji. W końcowej części tekstu odnosi się do najwidoczniej formułowanych przez Mickiewicza we wcześniejszej korespondencji obaw. Píše następująco:

Pojmuję z listu Brata, że nie musiałem dość jasno wytłumaczyć mówiąc o zmianie moich religijnych pojęć – przez ślepą wiarę rozumiałem tylko unikanie dyskusyj. Co zaś do poszukiwań ducha – badania w samotności natury – jeszcze w większej części winienem dzisiejsze moje przekształcenie. Teraz zupełnie pozycja moja się zmieniła, nigdy prawie samotny, już nie często oddam się sobie. Ale z drugiej strony zyskuję na tym, że żona moja jest religijną, jej przykład, dla niej przyjaźń, ciągną mię niewidocznie bez przymusu do jej naśladowania – chodzimy w niedziele do kościoła i wszystkie zachowujemy posty. W ożenieniu się moim widzę siebie zupełnie szczęśliwym. Zapewne Witwicki i Januszkiewicz pisali już o tem do Brata za wiele, abym miał jeszcze raz powtarzać. Chyba tylko tyle, że w żonie mojej znalazłem rzadkie przymioty, które mię zaręczają przyszłe me szczęście – przeciwiące się zupełnie opinii, jaką my ogólnie mamy o Francuzach – i obawie, którą mi brat w liście swoim objawił.

⁷¹ Orman i Pezda, „Lucjan Stypułkowski”, 214.

⁷² Sudolski, „Mickiewicziana”, 94.

⁷³ *Listy do Adama Mickiewicza w Muzeum A. Mickiewicza w Paryżu. Rejestr uzupełniony bibliografią*, oprac. Janusz Odrowąż-Pieniążek (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968), 170.

⁷⁴ Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 2, 439.

Rodzice wychowali ją trochę po polsku w rygorze. Ludzie uczciwi łatwo w dobre serce bezinteresowność, cnotę natchnąć potrafili. [...] Życzę bratu zdrowia i wszelkich pomyślności. Najprzysiężesz Lucjan⁷⁵.

W napisanym w Lozannie 20 kwietnia 1840 roku do Stypułkowskiego liście poeta nie krył nadal pewnych obaw: „Strach mi nieco kiedy pomyślę, że twoja żona Francuzka i z miasta. Ale podobno ma rodziców, to jest bardzo wielkie dobro i jeżeli rodzice są, jak się spodziewam, ludzie zacni”⁷⁶.

W latach 1842–1846 Stypułkowski związany był z Kołem Sprawy Bożej Andrzeja Towiańskiego⁷⁷. W 1848 roku przyłączył się do Legionu Polskiego Adama Mickiewicza w Mediolanie. 15 kwietnia 1849 roku w Tours z niewiadomych przyczyn popełnił samobójstwo. Przebił się nożem, a następnie wyskoczył z czwartego piętra.

Miał czwórkę dzieci, dwóch synów, z których jeden zmarł w niemowlęctwie, drugi – Henryk, urodzony 21 lutego 1842 roku, jako Henri-André Stypulkowski był odnotowany w 1890 roku Paryżu jako kierowca, mechanik samochodowy⁷⁸. Wiadomo ponadto, że w 1900 roku mieszkał przy placu des Alpes 2, ożenił się z Francuzką. Dwie nieznanych imion córki Lucjana zmarły jako dzieci (jedna w 1849 roku, druga po 1851 roku). Żona powtórnie wyszła za mąż za Pawła Strzeleckiego w Remiremont⁷⁹.

Przechodząc do działalności Lucjana na polu rytownictwa, wydaje się, że jedną z wcześniejszych lub może pierwszą znaczącą jego pracą jest staloryt *Le Krakowiak, danse nationale du peuple polonais / Krakowiak, taniec narodowy ludu polskiego* (il. 1) zamieszczony w trzecim tomie, po s. 380, w publikacji Leonarda Chodźko, *La Pologne historique, littéraire, monumentale et illustrée, ou scènes historique, monumens, monnaies, médailles, costumes, armes, portraits* [...], która to seria ukazała się drukiem w Paryżu w latach 1839–1842. Swoją pracę Lucjan musiał wykonać zatem około 1842 roku lub krótko wcześniej. Rycina powstała według rysunku Michała Płońskiego (1778–1812), ucznia Jean-Pierre’a Norblina. Pod kompozycją, od lewej strony umieszczono następujące napisy: „Michel Plonski, del.”, „(De la collection de Léonard Chodzko.)” i „Lucien Stypulkowski, sc.”⁸⁰. Ta wczesna praca rytownika, niewykluczone, że była zamówiona

⁷⁵ *Listy do Adama Mickiewicza*, 170.

⁷⁶ Kossak, *Rodzina M.*, 476.

⁷⁷ Seweryn Goszczyński, *Dziennik Sprawy Bożej*, t. 2 (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1984), 315, 318, 321; Orman i Pezda, „Lucjan Stypułkowski”, 214.

⁷⁸ Décret du Président de la République Française (contresigné par le garde des sceaux, ministre de la justice) qui naturalise Français par application de l’article 8, § 5, nr 2, du Code civil, nr 32848, Bulletin des lois de la République française, partie supplémentaire nr 2189 (Paris 1890), 378; dostęp 20.01.2026, https://www.google.pl/books/edition/Bulletin_des_lois_de_la_R%C3%A9publique_fran/DdRz6F-MhKAC?hl=pl&gbpv=1&dq=lucien+stypulkowski&pg=PA378&printsec=frontcover.

⁷⁹ Kossak, *Rodzina M.*, 476–477.

⁸⁰ Chodzko, *La Pologne historique*, po s. 380.

przez Chodźkę, pod wpływem sugestii wieszcz, którego dobrze znał. Jedna odbitka określona jako „drzeworyt staloryt” (?) należy do zbiorów Biblioteki Narodowej⁸¹.

Powyższa praca rytownika wraz z ośmioma innymi wykonanymi przez Stypułkowskiego (bez podania imienia) wymieniona została w *Catalogue d'une Collection Iconographique Polonaise*, wydany w języku francuskim w Dreźnie w 1865 roku⁸². Wszystkie te ryciny były własnością Józefa Ignacego Kraszewskiego.

Kontynuując przegląd rycin wymienionych przez Kraszewskiego, przy nazwisku Stypułkowski autor katalogu podał: „Gravure sur bois”, co tłumaczy się najczęściej jako drzeworyt i podał osiem tytułów prac. Jako pierwszą wymienił *Pays montagneux d'après D'Aubigny*⁸³, co ma oznaczać pejzaż górski, czy krainę górska według artysty o nazwisku D'Aubigny. Przypuszczać jednak można, że nieprecyzyjnie i z błędem zostało ono zapisane. Wydaje się, że chodzi tu o Charles-François Daubigny'ego (1817–1878), uznanego francuskiego malarza, grafika, litografa oraz ilustratora, przedstawiciela szkoły z Barbizon, który jest uważany za prekursora impresjonizmu.

Przy numerze drugim zapisano: *Tête de page. Jeune fille cueillant des fleurs*⁸⁴, co przetłumaczyć należy „Nagłówek. Młoda dziewczyna zbierająca kwiaty”.

W kolejnym, trzecim numerze, podano następujący tytuł: *Une vue prise à Aumale*⁸⁵, czyli „Widok wzięty/wykonany w Aumale”, która to miejscowość znajduje się w Normandii. Projekt tej ryciny to dzieło Louis-Victor Legentille (1815–1889), malarza, wyspecjalizowanego w ukazywaniu wiejskich scen; wydawcą zaś pracy był Léon Curmer (1801–1870)⁸⁶.

Przy numerze czwartym czytamy: *Une vignette, paysage rustique*⁸⁷, co oznacza ozdobną bordiurę lub małą ilustrację w obrębie większej kompozycji, która w tym przypadku miała ukazywać wiejski pejzaż.

Piąta praca to też winieta, przedstawiająca *Des saules au bord de l'eau*⁸⁸, czyli wierzby nad brzegiem wody.

Rycina z numerem szóstym jest podpisana: *Environs de Lyon. par Blanchard*⁸⁹, co oznacza „Okolice Lyonu. [Namalowane] przez Blancharda”. Artystą malarzem

⁸¹ Lucjan Stypułkowski, *Le Krakowiak, danse nationale du peuple polonais* [...], grafika, przed 1842, Polona, dostęp 20.01.2026, <https://polona.pl/preview/17870056-490f-493d-ba8b-661d7b34eba3>. Powstanie ryciny należy datować przed 1842 rokiem.

⁸² Józef Ignacy Kraszewski, *Catalogue d'une Collection Iconographique Polonaise* [...] (Dresde: Imprimerie de Hellmuth Henkler, [1865]), 243.

⁸³ Kraszewski, *Catalogue*, 243.

⁸⁴ Kraszewski, *Catalogue*, 243.

⁸⁵ Kraszewski, *Catalogue*, 243.

⁸⁶ „Lucien Stypulkowski (1806–1849)”.

⁸⁷ Kraszewski, *Catalogue*, 243.

⁸⁸ Kraszewski, *Catalogue*, 243.

⁸⁹ Kraszewski, *Catalogue*, 243.

i ilustratorem, którego podano tylko nazwisko był niewątpliwie Théophile Blanchard (1820–1849). W literaturze przedmiotu występuje on też jako Théophile Clément Blanchard. Praca wykonana została około 1843 roku, a wydawcą był wspomniany już Léon Curmer⁹⁰.

Przy numerze siódmym podano: „*Vue d'une route au bord d'un precipice* (pour les beaux arts, éd. par Curmer)”⁹¹, co należy rozumieć jako „Widok drogi nad przepaścią (dla sztuk pięknych, wydawca Curmer)”.

Ostatnia, ósma rycina przedstawia: *Costume d'une villageoise*⁹², czyli „Ubiór wieśniaczki”.

Powyższa próba odczytania kontekstu powstania tych kilku przykładów prac Stypułkowskiego wskazuje wyraźnie na to, że od początku lat czterdziestych był on bardzo aktywny twórczo i współpracował, początkowo z polskimi, ale wkrótce również z francuskimi wiodącymi artystami i najbardziej cenionymi wydawcami. Nieznane są niestety koleje losu przedstawionej wyżej kolekcji Kraszewskiego.

Jak zostało to już zaznaczone, Stypułkowskiego, bez podania jego imienia, wymienia słownik Edwarda Rastawieckiego, który zamieszcza następującą informację: „Żyjący rytownik, pięknie wykonujący kwasoryty w Paryżu postaci ludowych”⁹³. Po pierwsze, gdy wydawano ów słownik rytownik już od ponad ćwierci wieku nie żył, po drugie jego prace były to głównie drzeworyty, i po trzecie, tematy, które pojawiały się w jego pracach, to nie tylko postaci „z ludu”. Poniżej hasła podano dwa tytuły rycin. Pierwsza to: „*Komissioner z listem w ręku*. – Stypułkowski. St. Monnier”⁹⁴. Dzisiaj byśmy użyli raczej określenia „goniec”, a *St. Monnier* to bez wątpienia błędnie zapisany skrót pierwszego imienia Henry-Bonaventure Monnier (1799–1877), uznanego dramaturga i karykaturzysty. Był on autorem projektu do drzeworytu *Le Commissionnaire* w antologii *Les Français peints par eux-mêmes*. Publikacja ta, o Francuzach malowanych przez siebie samych, jest dziełem o wyjątkowym znaczeniu dla historii i kultury francuskiej. Jest to niezwykle pod wieloma względami i olbrzymie dzieło (9 tomów), zawierające ponad 400 ilustracji. Jego wydawcą był wspomniany już kilkakrotnie wyżej Léon Curmer, który odegrał istotną rolę w realizacji projektu oraz napisał teksty wprowadzające i końcowe⁹⁵. Omawiany drzeworyt opublikowany był w pierwszym tomie, po stronie

⁹⁰ „Lucien Stypulkowski (1806–1849)”.

⁹¹ Kraszewski, *Catalogue*, 243.

⁹² Kraszewski, *Catalogue*, 243.

⁹³ Rastawiecki, *Słownik rytowników*, 278.

⁹⁴ Rastawiecki, *Słownik rytowników*, 278.

⁹⁵ „Les Français peints par eux-mêmes”, Wikipedia, dostęp 20.01.2026, https://fr.wikipedia.org/wiki/Les_Fran%C3%A7ais_peints_par_eux-m%C3%Aames.

241, wspomnianej serii. Odbitkę tę można obecnie znaleźć m.in. w zbiorach Bibliothèque Nationale de France, département Estampes et photographie⁹⁶.

Drugi wymieniony w słowniku przykład to *Komissioner z kaszkietem w ręku*. – *Stypułkowski. Gavarni*⁹⁷. I tu znów jest kilka nieścisłości. Drzeworyt ten, w oparciu o pracę Paula Gavarniego (1804–1866), popularnego rysownika i karykaturzysty, został wykonany przez Stypułkowskiego jako rycina *Correctionnel (Poissy)*⁹⁸, czyli chłopak ze znanego wówczas poprawczaka, z położonej koło Paryża miejscowości Poissy. Odbitka drzeworytnicza znajduje się m.in. w zbiorach Biblioteki Narodowej. Rycina ta pochodzi z *Les Français peints par eux-mêmes* i umieszczona jest w tomie czwartym po 28 stronie.

W Bibliotece Narodowej przechowywanych jest, poza wymienionymi wyżej dwiema, jeszcze pięć rycin, będących pracami Stypułkowskiego, które Lucjan wykonał do francuskiej serii wydawniczej. Wśród tych pięciu jest *La Marchande de gateaux*⁹⁹, czyli „Sprzedawczyni ciastek” (il. 2). Drzeworyt umieszczony został w czwartym tomie po 220 stronie. Autorem pracy był Hippolyte Louis Emile Pauquet (1797–1871), uznany ilustrator. Ten sam artysta wykonał pierwowzory także do dwóch kolejnych rycin ukazujących: *Le Cafetier*¹⁰⁰, po polsku „Kawiarz” (il. 4), która znajduje się też w czwartym tomie po stronie 288, oraz do *Le Mulatre*¹⁰¹, czyli „Mulata” (il. 3). W przypadku tego ostatniego, w opisie zamieszczonym na stronie Polony nie zaznaczono, że drzeworyt ten również należy do wspomnianej serii ukazującej Francuzów. Dwie pozostałe ryciny: *Le Député*, czyli „Poseł” (il. 5)¹⁰², oraz *L'Étalagiste*, czyli „Kramarz”, z których ta druga umieszczona w czwartym tomie, po 324 stronie, to prace wymienionego już wcześniej Paula Gavarniego.

Bardziej szczegółowy, pierwszy w literaturze przedmiotu, przegląd prac Stypułkowskiego zamieszczonych we wspomnianej monumentalnej serii *Les Français peints par eux-mêmes* zaskakuje ich dużą liczbą, różnorodnością oraz godnym uznania, bardzo wysokim poziomie artystycznym.

⁹⁶ Lucien Stypułkowski, *Commissionnaire*, grafika, Gallica, dostęp 20.01.2026, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10534795z>.

⁹⁷ Rastawiecki, *Słownik rytowników*, 278.

⁹⁸ Lucjan Stypułkowski, *Correctionnel (Poissy)*, grafika, przed 1842, Polona, dostęp 20.01.2026, <https://polona.pl/preview/611048f5-44f7-44b1-ae83-49211f48fc98>.

⁹⁹ Lucjan Stypułkowski, *La Marchande de gateaux*, grafika, przed 1842, Polona, dostęp 20.01.2026, <https://polona.pl/preview/b73b511d-359c-4f20-aa53-dd11b0ad5578>.

¹⁰⁰ Lucjan Stypułkowski, *Le Cafetier*, grafika, przed 1842, Polona, dostęp 20.01.2026, <https://polona.pl/preview/19aacbb5-df30-4a4b-9c9b-2098c92623cf>.

¹⁰¹ Lucjan Stypułkowski, *Le Mulatre*, grafika, przed 1842, Polona, dostęp 20.01.2026, <https://polona.pl/preview/ae7fe777-f48d-4293-9ccd-50a3dc3beb84>.

¹⁰² Lucjan Stypułkowski, *Le Député*, grafika, przed 1842, Polona, dostęp 20.01.2026, <https://polona2.pl/item/le-depute,OTc2NTIxNzY/0/#info:metadata>.

Już w pierwszym tomie zamieszczonych zostało dziesięć rycin jego autorstwa. Dwie są według Paula Gavarniego: winieta *L'Élu du clocher* – „Wybraniec z wieży kościelnej”, która znalazła się na stronie 17 oraz całostronicowa praca *Le physicien* – „Fizyk”. Także dwie ryciny Stypułkowskiego odwzorowują dzieła Fortuné Ferocio (1805–1888), uznanego malarza, rysownika i litografa, znanego z tworzenia malowniczych krajobrazów. Są umieszczone na stronie 41, otwierają rozdział „Le griset du midi” – „Pracownik z południa”. Pierwsza to duża winieta, ukazująca korowód podczas lokalnego święta, druga niewielka zawierająca wplecioną w kompozycję literę „C”, przedstawia odpoczywającego wśród winorośli mężczyznę. W rozdziale pt. „Les forçats”, czyli „Skazańcy”, na stronie 87 znajduje się z kolei rycina, którą Stypułkowski wykonał w oparciu o pracę Henry-Bonaventure Monnier. Ukazany został na niej siedzący więzień z zespolonymi kajdanami na rękach i nogach. W rozdziale „Le religieux” – „Ksiądz / zakonnik”, na stronie 157, zamieszczona jest rycina Lucjana, której pierwowzór jest autorstwa Charles-François Daubigny’ego, przedstawiająca *La porte d’Oeillette*, czyli dawną historyczną bramę, w masywie Chartreuse w departamencie Isère. Ostatnie cztery drzeworyty artysta wykonał na podstawie prac Hippolyte Louis Emile Pauquet. Są to: w rozdziale „Le matelot” – „Młynarz”, na stronie 218, duża winieta ukazująca tańczących marynarzy; w kolejnym rozdziale „Les baleiniers” – „Wielorybicy”, po stronie 235, całostronicowa rycina przedstawiająca tego rodzaju rybaka; w rozdziale „Le missionnaire” – „Misjonarz”, po stronie 315, także całostronicowa praca *Le missionnaire de Picpus*, czyli misjonarz z paryskiej historycznej części miasta w 12. dzielnicy; w rozdziale „Le mineur” – „Górnik”, na stronie 339, bardzo rozbudowana winieta obrazująca w przekroju kilka pieter w kopalni.

W tomie drugim zostało zamieszczonych trzynaście prac Stypułkowskiego. Najwięcej, bo aż siedem, Polak wykonał na podstawie rysunków Gavarniego. Są to: cało stronne ryciny po pierwszej stronie: *La jeunesse depuis cinquante ans* – „Młodość przez ostatnich pięćdziesiąt lat”; po stronie 65: *L’avocat* – „Adwokat”; po stronie 105: *Le notaire* – „Notariusz”; po 185 stronie: *Le précepteur* – „Guwerner” oraz sygnowane winiety: na stronie 84 *L’élégiaque* – „Elegijny” i na 85 *Biblique* – „Biblijny”; kończąca rozdział *L’homme a tout faire* – „Złota rączka” na stronie 264. Według Pauquet Stypułkowski stworzył dwa drzeworyty: na stronie 121, przy rozdziale pt. „Le croque-mort”, czyli „Grabarz” winieta rozpoczynającą tekst z wielką literą „S” na stronie 121 oraz dużą winieta rozpoczynającą rozdział „La demoiselle a marier” – „Panna, która ma wyjść za mąż / Panna młoda” na stronie 171. W spisie na końcu tomu wymieniona jest jeszcze winieta na stronie 329. Jednak musi to być pomyłka, gdyż na rycinie wyraźnie widnieje inna sygnatura – Deghouy. Polak w omawianym tomie wykonał dwie ryciny, na podstawie projektów sygnowanych „A. Géniole”, czyli Alfreda André Géniole (1813–1861), malarza scen rodzajowych i portretów, akwarelisty. Są to: po stronie 200, cało stronicowy drzeworyt *La cantatrice de*

salon – „Śpiewaczka salonowa” oraz na stronie 201 niewielka winieta rozpoczynająca rozdział. Lucjan był również autorem jednej dużej winiety do wstępu, otwierającego tom, według rysunku Henri Émy (1820–1875), litografa i ilustratora. Stypułkowski także jedną rycinę wykonał, korzystając z pracy Anthelme Claude Honoré Trimoleta (1798–1866), malarza, znanego z portretów i wnętrz z postaciami, która rozpoczyna rozdział na stronie 321 „L’agent de la Rue de Jérusalem” – „Agent z Rue de Jérusalem”.

W trzecim tomie wymienionej wielkiej francuskiej serii wydawniczej znalazło się osiem drzeworytów rytowanych przez Stypułkowskiego, o czym – jak w każdym – informuje umieszczony na końcu publikacji spis¹⁰³. Pierwszy, zamieszczony został jako duża winieta *Tête de page* na stronie 43, rozpoczynająca rozdział pt. „Le Canard”. Rysunek do tej ryciny przygotował Jean Ignace Grandville (1803–1847), uznany grafik, karykaturzysta i ilustrator. Kolejny drzeworyt, również według Grandville’a, znalazł się po stronie 48 i nosi on tytuł *La femme du Canard*, co należy tłumaczyć jako „Sprzedawczyni gazet”. Ten sam ilustrator stworzył rysunek do jeszcze dwóch rycin Lucjana: *L’homme de lettres*, czyli „Człowiek pióra”, umieszczonej po stronie 220, oraz *Le garçon pharmacien* – „Pomocnik farmaceuty”, który to drzeworyt znajduje się po 313 stronie. Kolejne ryciny Polaka zostały wykonane przy zastosowaniu projektów innych artystów. Podstawą dla drzeworytu, zamieszczonego po stronie 178 – *Le chaperon* (Kapelusik), był rysunek Eugène Lami (1800–1890), cieszącego się dużym uznaniem malarza i rysownika. Następny, znajdujący się w publikacji drzeworyt to omówiony już wyżej *Le Commissionnaire*. Niewielka winieta, ukazująca tragarza, widoczna jest na stronie 241. W dolnym jej lewym rogu umieszczone są: sygnatura rytownika „STY:”, a powyżej, na bagażu tragarza podpis rysownika: „Pauquet”. Ostatnią w tym tomie ryciną Stypułkowskiego jest *Le fat* (Gruby), której rysunek jest dziełem Gavarniego.

Także w czwartym tomie, w spisie rycin łącznie z winietami, gdzie podano także ich autorów, wymieniono Lucjana Stypułkowskiego¹⁰⁴. Jednakże Stypułkowski okazuje się autorem większej liczby prac niż te podane w tej części woluminu. Tom bowiem otwiera, umieszczony zaraz po stronie tytułowej, jego drzeworyt według Henry-Bonaventure Monnier’a zatytułowanej *Groupe de têtes*, czyli „Grupa głów”. W opisie na następnej stronie nadmieniono, że „Tous ces figures sont des portraits”, czyli „Wszystkie te postaci są portretami”. Warto dodać, że taka rycina znajduje się w zbiorach The British Museum (il. 6). Opisana została jako karykatura z dwudziestoma trzema głowami mężczyzn, nabyta przez muzeum w 1926 roku od Jamesa R. Saundersa, pochodząca

¹⁰³ „Spis ilustracji 1”, w: *Les Français peints par eux-mêmes*, t. 3 (Paris 1841), nlb., dostęp 20.01.2026, <https://archive.org/details/lesfrancaispeints03pari/page/460/mode/2up>.

¹⁰⁴ „Spis ilustracji 2”, w: *Les Français peints par eux-mêmes*, t. 4 (Paris 1841), nlb., dostęp 20.01.2026, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k207984c/f447.item.r=Les+fran%C3%A7ais+peints+par+eux-m%C3%AAmes+curmer.langFR>.

z nierozpoznanej serii¹⁰⁵. We wspomnianym tomie francuskiej publikacji, na stronie 187 umieszczona została winieta autorstwa Pauquet i Stypułkowskiego, ukazująca *Dame Bénédicte de l'adoration perpétuelle du Saint-Sacrement*, czyli „Benedyktyńska Zakonnica od Wieczystej Adoracji Najświętszego Sakramentu”. Na stronie 225 znajduje się zaś nieduża winieta ukazująca *Tonneau de porteur d'eau* („Beczka do przewozu wody”) także wykonana przez Pauquet, a drzeworyt przez Stypułkowskiego. Dziełem tych samych autorów jest kolejna spora winieta na stronie 261, która obrazuje *Marchand de souricières sous Louis XV*, czyli „Sprzedawca pułapek na myszy za panowania Ludwika XV”. Również ci sami, wymienieni artyści wykonali następną dużą winietę na stronie 372: *La misère et les vices conduisant leurs victimes à l'hôpital*, co oznacza „Bieda i wady prowadzą swoje ofiary do szpitala”. W omawianym wykazie nie podano informacji o tym, że na ostatniej, nienumerowanej stronie tomu, zamieszczona została spora, bo zajmująca pół strony winieta, która przedstawia czytającego mężczyznę, ubranego w długi szlafrok, siedzącego w fotelu koło kominka w eleganckim wnętrzu. Po lewej stronie, zza kotary zagląda kilka, niezbyt dobrze widocznych, skromnie ubranych osób. Na dole drzeworytu wyraźnie widoczne są sygnatury: „Pauquet” oraz „Stypułkowski”.

Przedstawiony wyżej niepełny przegląd rycin jest niewątpliwie dowodem bardzo wysokiej oceny prac Stypułkowskiego przez redakcję tej niezwykle ważnej dla Francuzów serii książek. Świadczą o tym tak liczne zamówienia, które zrealizował, oraz powierzanie mu wykonania rycin, do których Polakowi posłużyły rysunki wiodących, najbardziej cenionych ówczesnych francuskich artystów.

W pierwszym tomie jest dziesięć dzieł Stypułkowskiego, w drugim jest trzynaście drzeworytów, w trzecim tomie opublikowano osiem jego rycin, w czwartym tomie zostało zamieszczonych dwanaście drzeworytów jego autorstwa, z czego w większości były to całostronicowe ryciny. Warto zauważyć, iż to właśnie jego prace otwierały i zamykały tenże tom. Na ogólną liczbę 406 drzeworytów we wszystkich tomach, Stypułkowski wykonał aż 66. Należy podkreślić, że tym, co charakteryzuje jego prace, to płynność i giętkość linii; przy dużej staranności widać rozmach i lekkość. Śmiało można stwierdzić, że jego prace cechuje najwyższa maestria wykonania.

Jednymi z ostatnich lub wręcz ostatnimi rycinami Lucjana Stypułkowskiego mogły być te zawarte w najstaranniej edytorsko wydanym tomie utworów Mickiewicza, który ukazał się w 1851 roku, pod tytułem: *Adama Mickiewicza Konrad Wallenrod i Grażyna*. – *Wyd. ozdobne za upoważnieniem Autora wykonane pracą, nakładem i staraniem*

¹⁰⁵ Lucjan Stypułkowski, [brak nazwy], grafika, ok. 1825–1849, British Museum, dostęp 20.01.2026, https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1926-0331-842.

Jana Tysiewicza. Wśród dzieł francuskich i emigracyjnych rytowników praca Lucjana zamieszczona została m.in. na stronie 53¹⁰⁶.

A co i jak pisano o Stypułkowskim? Wspominano o nim bardzo rzadko, ale zawsze bardzo dobrze. Michał Chodźko w wydanej w 1862 roku publikacji na temat Mickiewicza i legionu polskiego we Włoszech o rytowniku napisał: „Lucyan Stypułkowski, brat cioteczny Adama Mickiewicza, powstaniec Litewski, na pielgrzymstwie odznaczał się pomiędzy rzeźbiarzami na drzewie w Paryżu, pięknością wykonania, człowiek czystego i niepodległego życia; [...] wpadł w chorobę czarnej melancholii, i zakończył życie”¹⁰⁷. Leon Zienkiewicz w swojej książce wydanej w 1867 roku wymienił Stypułkowskiego wśród najwybitniejszych polskich artystów emigracyjnych¹⁰⁸. Edward Rastawiecki w opublikowanym w 1886 roku słowniku stwierdził, że był to „rytownik pięknie wykonujący kwasoforty w Paryżu”¹⁰⁹. W XX wieku z wielkim uznaniem, ale zaledwie w kilku zdaniach o twórczości „Lucjana Stypułkowskiego” napisał Andrzej Banach. Podkreślił, że zamieszczenie ponad sześćdziesięciu drzeworytów we wspomnianej wyżej monumentalnej francuskiej serii było ogromnym wyróżnieniem dla rytownika. Dodał też, iż Polak niewątpliwie musiał cieszyć się bardzo wysokim uznaniem wydawcy i plejady ówczesnych modnych artystów, którzy z pewnością pragnęli mieć najlepszego interpretatora i stąd właśnie jego w pełni świadomie wybierali¹¹⁰.

BIBLIOGRAFIA

- Banach, Andrzej. *Polska książka ilustrowana 1800–1900*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1959.
- Bieliński, Józef. *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej, bibliograficznie przedstawiony. Przyczynek do dziejów medycyny*. Warszawa: Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, 1889.
- Chłopicki, Edward. *Notatki z różnoczasowych podróży po kraju*. Warszawa: nakładem Księgarza B. J. S., 1863.
- Chodźko, Léonard. *La Pologne historique, littéraire, monumentale et illustrée, ou scènes historique, monumens, monnaies, médailles, costumes, armes, portraits* [...]. Paris: Bureau Central, 1839–1841.
- Chodźko, Michał. *Adam Mickiewicz i Legion Polski we Włoszech. Czerdziesiątego ósmego lata wspomnienia*. Paryż 1862.
- Chrzanowski, Tadeusz. *Wędrowki po Sarmacji europejskiej*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 1988.
- Chwin, Stefan. *Romantyczna przestrzeń wyobraźni*. Bydgoszcz: Pomorze, 1989.

¹⁰⁶ Banach, *Polska książka ilustrowana*, 158.

¹⁰⁷ Michał Chodźko, *Adam Mickiewicz i Legion Polski we Włoszech. Czerdziesiątego ósmego lata wspomnienia* (Paryż 1862), 28.

¹⁰⁸ Leon Zienkiewicz, *Wizerunki polityczne literatury polskiej* (Lipsk 1867), 298–298.

¹⁰⁹ Rastawiecki, *Słownik rytowników*, 278.

¹¹⁰ Banach, *Polska książka ilustrowana*, 128–129.

- Décret du Président de la République Française (contresigné par le garde des sceaux , ministre de la justice) qui naturalise Français par application de l'article 8, § 5, nr 2, du Code civil, nr 32848. Bulletin des lois de la République française, partie supplémentaire nr 2189. Paris 1890. Dostęp 20.01.2026. https://www.google.pl/books/edition/Bulletin_des_lois_de_la_R%C3%A9publique_fran/DdRz6F-MhKAC?hl=pl&gbpv=1&dq=lucien+stypulkowski&pg=PA378&printsec=frontcover.
- Dernałowicz, Maria. *Paryż, Łozanna. Czerwiec 1834 - październik 1840*. Warszawa: Wydawnictwo IBL, 1996.
- „Drzewa genalogiczne”. MyHeritage.pl. Dostęp 8.07.2026. <https://tiny.pl/6d96g0rsk>.
- Dzieła A. Mickiewicza*. T. 7. Mikołów: Spółka Wydawnicza K. Miarki, 1922.
- Goszczyński, Seweryn. *Dziennik Sprawy Bożej*. T. 2. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1984.
- Gusman, Pierre. *La gravure sur bois en France au XIXe siècle*. Paris: Editions Albert Morancé, 1929.
- Jelski, Alexander. „Wiadomości o niektórych pamiątkach po Adamie Mickiewiczu”. W: *Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1798–1898)*. T. 2, 59–65. Warszawa: nakład Bronisława Natanson, 1898.
- Kasperek, Norbert. „Żołnierze powstania listopadowego w Prusach. Powroty i emigracja”. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 1 (1993): 77–94.
- Katalog historycznych nazwisk mieszkańców parafii Kobylin Borzymy (XIX wiek)* (materiał roboczy). Red. Małgorzata K. Frąckiewicz, 130–142. [Dokument elektroniczny]. Dostęp 20.01.2026. <https://name.lomza.pl/wp-content/uploads/2025/01/KOBYLIN-BORZYMYS-nazwiska-dokument-roboczy.pdf>.
- Kołaczkowski, Julian. *Słownik rytmików polskich tudzież obcych w Polsce zamieszkających lub czasowo w niej przebywających, od najdawniejszych do najnowszych czasów*. Lwów 1874.
- Korespondencja Adama Mickiewicza*. T. 1. Wyd. 2. Paryż 1891.
- Korespondencja filomatów (1817–1823)*. Red. Marta Zielińska. Warszawa: PIW, 1989.
- Korespondencja 1815–1823*. T. 4: 1821–1823. Red. Jan Czubek. Kraków: Akademia Umiejętności i Towarzystwa dla Popierania Wydawnictw Akademii, 1913.
- Kossak, Ewa K. *Rodzina M*. Warszawa: Czytelnik, 1991.
- Kraszewski, Józef Ignacy. *Catalogue d'une Collection Iconographique Polonaise [...]*. Dresde: Impimerie de Hellmuth Henkler, [1865].
- Krzywicki, Tomasz. *Szlakiem Adama Mickiewicza po Nowogródczyźnie, Wilnie i Kownie*. Wyd. 3. Pruszków: Rewasz, 2006.
- „Les Français peints par eux-mêmes”. Wikipedia. Dostęp 20.01.2026. https://fr.wikipedia.org/wiki/Les_Fran%C3%A7ais_peints_par_eux-m%C3%A9mes.
- Listy do Adama Mickiewicza w Muzeum A. Mickiewicza w Paryżu. Rejestr uzupełniony bibliografią*. Oprac. Janusz Odrowąż-Pieniążek. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.
- „Lucien Stypulkowski (1806–1849)”. BnF. Dostęp 20.01.2026. <https://data.bnf.fr/fr/ark:/12148/cbl4953092h>.
- „Lucjan Stypulkowski”. Sejm-wielki.pl. Dostęp 20.04.2026. <https://www.sejm-wielki.pl/b/psb.32611.1>.
- Łucki, Aleksander. „Nieznane listy Adama Mickiewicza”. *Pamiętnik Literacki* 13, nr 1 (1914/1915): 215–229.
- Micewski, Bolesław. *Współcześni o Jańskim. Zbiór wypowiedzi o służbie Bożym Bogdanie Jańskim (1807–1840)*. Kraków: Wydawnictwo Alleluja, 2000.
- Mickiewicz, Adam. *Dzieła proz.* T. 2: *Listy i przemówienia*, cz. 1. Nowogródek: nakł. Komitetu Mickiewiczowskiego, 1934.

- Mickiewicz *encyklopedia*. Red. Jarosław Marek Rymkiewicz, Dorota Siwicka, Alina Witkowska i Marta Zielińska. Warszawa: Świat Książki, 2010.
- Mickiewicz, Władysław. *Żywot Adama Mickiewicza. Podług zebranych przez siebie materyałów oraz z własnych wspomnień*. T. 1–4. Poznań 1890–1895.
- Nagler, Georg. *Die Monogrammisten und diejenigen bekannten und unbekannten Künstler aller Schulen, welche sich zur Bezeichnung [...]*. München 1879.
- Opalek, Mieczysław. *Drzeworyt w czasopiśmie polskich XIX stulecia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1949.
- Orman, Elżbieta i Janusz Pezda. „Lucjan Stypułkowski”. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 45/2, red. Andrzej Romanowski, 213–214. Wrocław: Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, 2008.
- Pawłowicz, Edward. *Wspomnienia z nad Wilii i Niemna*. Lwów 1882.
- Podhorski, Leonard. „Jan z Myszy”. *Kurjer Warszawski* 137, nr 313 (1937): 9–10.
- Podhorski-Okołów, Leonard. *Realia mickiewiczowskie*. T. 1. Wyd. 2. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”, 1999.
- Prusinowski, Jan. „Kilka wspomnień z młodości Adama Mickiewicza”. *Gazeta Codzienna*, nr 45 (1860): 1–4.
- Rastawiecki, Edward. *Słownik rytmików polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących*. Poznań 1886.
- Rymkiewicz, Jarosław Marek. *Kilka szczegółów*. Kraków: Wydawnictwo Arcana, 1994.
- „Spis ilustracji 1”. W: *Les Français peints par eux-mêmes*. T. 3, nlb. Paris 1841. Dostęp 20.01.2026. <https://archive.org/details/lesfrancaispeints03pari/page/460/mode/2up>.
- „Spis ilustracji 2”. W: *Les Français peints par eux-mêmes*. T. 4, nlb. Paris 1841. Dostęp 20.01.2026. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k207984c/f447.item.r=Les+fran%C3%A7ais+peints+par+eux-m%C3%A0mes+curmer.langFR>.
- Spis szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa/ Spisok dvoránam Carstva Pol'skago, c priobseniem kratkih svedenij o dokazatel'stvah dvoránstva*. Warszawa 1851.
- „Stypułkowski”. *Polski Słownik Biograficzno-Genealogiczny* 15.11.2015. Dostęp 20.01.2026. <https://polishgenealogy2.blogspot.com/2015/11/stypulkowski.html>.
- Stypułkowski, Lucjan. [brak nazwy]. Grafika, ok. 1825–1849. British Museum. Dostęp 20.01.2026. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1926-0331-842.
- Stypułkowski, Lucien. *Commissionnaire*. Grafika. Gallica. Dostęp 20.01.2026. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10534795z>.
- Stypułkowski, Lucjan. *Correctionnel (Poissy)*. Grafika, przed 1842. Polona. Dostęp 20.01.2026. <https://polona.pl/preview/611048f5-44f7-44b1-ae83-49211f48fc98>.
- Stypułkowski, Lucjan. *La Marchande de gateaux*. Grafika, przed 1842. Polona. Dostęp 20.01.2026. <https://polona.pl/preview/b73b511d-359c-4f20-aa53-dd11b0ad5578>.
- Stypułkowski, Lucjan. *Le Cafetier*. Grafika, przed 1842. Polona. Dostęp 20.01.2026. <https://polona.pl/preview/19aacbb5-df30-4a4b-9c9b-2098c92623cf>.
- Stypułkowski, Lucjan. *Le Député*. Grafika, przed 1842. Polona. Dostęp 20.01.2026. <https://polona2.pl/item/le-depute,OTc2NTIxNzY0/#info:metadata>.
- Stypułkowski, Lucjan. *Le Krakowiak, danse nationale du peuple polonais [...]*. Grafika, przed 1842. Polona. Dostęp 20.01.2026. <https://polona.pl/preview/17870056-490f-493d-ba8b-661d7b34eba3>.
- Stypułkowski, Lucjan. *Le Mulatre*. Grafika, przed 1842. Polona. Dostęp 20.01.2026. <https://polona.pl/preview/ae7fe777-f48d-4293-9ccd-50a3dc3beb84>.

Sudolski, Zbigniew. „Mickiewicziana w korespondencji brata poety”. *Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza* 9 (1974): 81–99.

Wybór listów Adama Mickiewicza. Red. Józef Kallenbach. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1899.

Zienkowicz, Leon. *Wizerunki polityczne literatury polskiej*. Lipsk 1867.

ILUSTRACJE

Il. 1. Lucjan Stypułkowski, rytownik, *Le Krakowiak, danse nationale du peuple polonais* [...], grafika, przed 1842

Il. 2. Lucjan Stypułkowski, rytownik, *La Marchande de gateaux*,
grafika, przed 1842

Il. 3. Lucjan Stypułkowski, rytownik, *Le Mulatre*,
grafika, przed 1842

Il. 4. Lucjan Stypułkowski, rytownik, *Le Cafetier*,
grafika, przed 1842

Il. 5. Lucjan Stypułkowski, rytownik, *Le Député*,
grafika, przed 1842

Il. 6. Lucjan Stypułkowski, rytownik, *Groupe de têtes*, grafika, przez 1842